

Koherentismens politiska implikationer

1. INLEDNING

I sin berömda båtmetafor beskriver Otto Neurath koherentismens villkor.¹ När vi söker rättfärdiga kunskap är vi, enligt Neurath, som sjömän ute på öppet hav sysselsatta med den delikata uppgiften att då och då tvingas att byta ut de bjälkar och plankor som gör båten mindre sjöduglig. För att båten inte skall sjunka måste renoveringsarbetet ske gradvis, planka för plankor, bjälke för bjälke. Att reformera en åsiktsmängd kräver således försiktighet. Koherentismen brukar därför sägas förutsätta konservatism, vilket Neuraths metafor klargör. Båtmetaforen har två dimensioner. För det första hävdas betydelsen av koherens som grund för rättfärdigande. För det andra lyfter metaforen fram vikten av att reformera/revidera konservativt.

Kan koherentismen även anses ge stöd för en politiskt konservativ grundhållning? Frågan kan initialt anses märklig, men jag ämnar göra anspråk på att den trots allt äger viss relevans. Att Neurath som var socialist sannolikt hade ogillat blotta tanken på att koherentismen skulle kunna motivera en politiskt konservativ hållning står emellertid klart. Men om all kunskap underordnas koherentismens premisser med dess konservatism, kan inte politisk kunskap utgöra ett undantag. Analysen vilar på antagandet att om koherentismen innefattar konservatism, så får det betydelse för hur vi förhåller oss till politisk kunskap och samhällsreformer. Det finns alltså ingen väsentlig skillnad mellan hur vetenskapsmän och politiker måste förhålla sig till kunskap enligt koherentismen, trots att skillnaderna i övrigt är stora.

Den konservatism som analyseras i artikeln kommer att skilja sig betänkligt från konservatism i snäv ideologisk mening. Konservatism i mer substantiell normativ mening står inte i fokus här. Man kan däremot hävda att den intellektuella hållning till förändring och reform

¹Otto Neurath citeras på tyska av W.V. Quine i förordet till *Word and Object* (1960), s. 3. "Vi är som sjömän som måste reparera vårt fartyg på öppet hav, utan att kunna ta in det i en torrdocka och bygga om det från grunden" (min översättning från tyska).

som studeras utgör en viktig ingrediens inom konservativ ideologi. Men hållningen utgör inte i sig en ideologi. Konservatismen reduceras till att vara en epistemologiskt grundad attityd till reform och samhällsförändring, som vilar på koherentismen. Artikeln handlar härmed inte om hur politisk konservatism vanligtvis motiveras, utan i stället om vad som eventuellt skulle kunna motivera en konservativ hållning till politisk kunskap och reformer. I bästa fall bryts ny mark.

Analysen gör självfallet inte några anspråk på att bevisa att en substantiellt normativ ”radikalism” (dvs. radikal ideologi) är inkoherent. ”Radikal” kan precis som begreppet ”konservativ” ges två olika betydelser. Man kan vara ”radikal” i den meningen att man har en positiv attityd till att genomgripande reformer genomförs snabbt utan hänsyn till det etablerade. Varsamhet med existerande institutioner är överflödigt. Reformer kräver inte avstamp i en rådande ordning eller tradition som man måste förhålla sig till. Politisk kunskap förutsätter kort sagt inte kunskap om de existerande institutionella arrangemangen.² Det är en sådan form av radikalism jag hävdar att koherentismen vänder sig mot. Koherentismen gör det naturligtvis inte mindre rationellt att vara ideologiskt radikal i den meningen att man exempelvis är socialist och eftersträvar social jämlikhet. Koherentismen och dess konservatism är indifferent inför olika samhällsideal.

Artikeln syftar till att vara explorativ och frågan som skall besvaras lyder: *Är det rationellt med en politiskt konservativ hållning om koherentismen är sann?*³

2. KOHERENTISM

Koherentismen är inte en enskild doktrin. Den har formulerats på flera sätt inom diverse olika filosofiska och vetenskapliga discipliner. Doktrinen som dissekeras i föreliggande artikel kan förenklat definieras på följande vis: *en trosföreställning är rättfärdigad om den hänger samman med andra trosföreställningar inom ramen för ett koherent system.*⁴ Trosföreställningar kan följaktligen sägas bekräfta varandra. Koherente teorin för sanning säger något liknande, men vi intresserar oss inte för den i artikeln. Vi är uteslutande intresserade av koherentism som rättfärdigande.

Koherentismen är antifundamentistisk, vilket innebär att ingen trosföreställning inom systemet har ett särskilt företräde som ett grundläggande fundament. Någon nivåindelning finns alltså inte. Detta får inte sammanblandas med att vissa trosföreställningar faktiskt kan ha en mer

²Michael Oakeshott redogör ingående för en sådan radikal hållning i sin *Rationalism in Politics* (1962).

³Rationell definieras i artikeln som en synonym till ”ändamålsenlig”.

⁴Enkom propositionell kunskap analyseras inom ramen för artikeln.

central placering i kunskapssubjektets nätverk av propositioner. Kunskapssubjektet kan vara en individ eller en grupp (Liedman red., 2008, s. 131). Quine liknar exempelvis systemet vid ett kraftfält med centrum och periferi. I centrum av kraftfältet finner vi mer sammansatta satsar som bygger på generaliseringar och logiska regler. I periferin finns enkla satsar. Alla satsar är i princip reviderbara, men vi är mindre benägna att ifrågasätta de logiska reglerna i kraftfältets mitt (Quine 1953, s. 42). Trosföreställningarna inom systemet rättfärdigar alltså varandra när de hänger samman i en nätverkskonstruktion.

Koherentismen baseras på *holism*. Rättfärdigandet av en enskild hypotes eller utsaga underdetermineras av nätverket som helhet. Nätverket kan sägas utgöra en sammanhängande teori om hur saker och ting är beskaffade. Enligt den empiristiska holism Neurath, Quine m.fl. företräder justeras systemet kontinuerligt mot erfarenheten, men våra observationer är impregnerade av våra begrepp (Hartman 2002, s. 74).

Nätverket revideras och uppdateras successivt genom att vi får allt mer sinneserfarenhet. Kunskapssubjektet söker modifiera sina teorier och uppfattningar till ett harmonierande system. Reformeringen av systemet sker gradvis på grund av att systemet utgör basen för det kunskapssökande subjektets orientering i tillvaron. Att rasera hela systemet på en gång är inte möjligt. Endast på lång sikt kan systemet som helhet i grunden reformeras. Om koherentismen är riktig förutsätter sökandet efter kunskap ett konservativt förhållningssätt till systemet av trosföreställningar (Quine & Ullian 1978, s. 66ff). Det finns nämligen ingen anledning att revidera systemet av åsikter om det inte har drabbats av inkohärens.

3. SKÄL FÖR KONSERVATISM

Konservatismen är en brokig tankefamilj idéhistoriskt sett. Argumenten för en konservativ politisk hållning skiljer sig mycket åt. Ibland har argumenten haft religiösa förtecken och handlat om människans ofullkomlighet eller hennes plats i skapelsen. En annan ofta mer sekulariserad konservativ argumentationslinje utgår från skepticism, dvs. någon av de doktriner som betvivlar att kunskap är möjlig. Om kunskap inom något specifikt område (eller mer generellt) är omöjlig, verkar det ge skäl för viss politisk försiktighet, förutsatt att vi eftersträvar social fred och stabilitet. En konservativ hållning torde mot en sådan bakgrund te sig tämligen rationell. Politisk konservatism motiveras alltså ofta med hänvisning till kunskapssteorin. Skepticism i kombination med en konservativ politisk hållning finner vi exempelvis hos Michel de Montaigne och David Hume. För dem har sedvanan en vägledande funktion i en

tillvaro som kräver varsamhet. Kanske kan man tänka sig att även koherentismen skulle kunna motivera politisk konservatism.

Den konservative vill påminna om det förnuftiga med en successiv eller organisk samhällsutveckling som implementeras med gradvisa reformer (*gradualism*). Att inta en konservativ hållning till radikal samhällsomvandling måste då kunna underbyggas rationellt. Hur brukar en konservativ hållning eller attityd vanligtvis motiveras?

Anthony Quinton, konservativ filosof, urskiljer tre beståndsdelar hos konservatismen: *skepticism*, *traditionalism* och *organicism*. Skepticismen är i grunden en epistemologisk tes som i sammanhanget betvivlar möjligheten att nå politisk kunskap genom att söka sig bortom traditionen. Traditionalismen är också ett slags epistemologisk tes som kompletterar skepticismen och syftar till att ge oss vägledning. Traditionen skall användas som bas för sökandet efter politisk kunskap (Fredriksson 1986, s. 166f). Att söka nedmontera traditionella värden och institutioner innebär att vår kulturella orienteringsförmåga försämras. Vi blir helt enkelt vilsna. Organicism är delvis en ontologisk tes om hur samhället utvecklas organiskt/evolutionärt och hur kunskap förs vidare och förädlas genom traditionerna. Allt detta skall motivera en konservativ attityd till radikal samhällsförändring. Skepticismen ger dystra förutsättningar för politisk perfektion.

4. VAD MOTIVERAR KOHERENTISTENS KONSERVATIVA HÅLLNING?

Konservatism inom vetenskapen är att betrakta som något av en dygd. Att presentera en teori som helt avviker från ett accepterat och stabilt ”paradigm” är förenat med stora omkostnader. För att etablera en ny teori krävs nya metoder, begrepp, försöksutrustning etc., vilket kan vara inomvetenskapligt kostsamt. En äldre och mer väletablerad teori har även fördelen att den har prövats. Den har tentativt sett hög reliabilitet. En ny teori kan ha brister och dölja svagheter som ännu inte uppmärksamats (Harnow Klausen 2006, s. 157f).

Koherentistens resonemang liknar vad som sagts ovan. Det finns, som jag ser det, åtminstone två argument som ger stöd för koherentistens hållning. För det första finns ett *presumptionsargument* (Tännsjö 2001, s. 32). Begreppet presumtion förekommer inom juridiken och handlar om antagandet att ett faktum bevisar ett annat faktum, så länge man inte kan motbevisa detta. Barn som föds i ett äktenskap förutsätts till exempel vara inomäktenskapliga så länge inte detta kan bevisas vara falskt. Samma logik underbygger koherentistens konservatism. Det är med andra ord irrationellt att ändra ett system av trosföreställningar utan någon anledning. Så länge systemet är koherent behöver vi inte

ifrågasätta eller reformera det. Quine skriver: ”Ju mindre revision av tidigare föreställningar som krävs, ju mer plausibel är hypotesen – allt annat lika” (Quine och Ullian 1978, s. 67).

För det andra finns det ett *försiktighetsargument*. Koherentisten har skäl att mana till försiktighet i revideringen av trosföreställningar, eftersom systemet i sig utgör ”kompassen” i vårt kunskapssökande. Att radikalt förändra systemet måste anses försämra vår orienteringsförmåga, åtminstone kortsiktigt. Skälet hänger samman med holismen. Koherentismen har således en inneboende skepsis mot radikala revisioner.

De nämnda två argumenten ovan ter sig tämligen rimliga mot bakgrund av hur koherentisten söker rättfärdiga utsagor.

5. BETYDELSEN AV DET ETABLERADE

Politisk kunskap måste i enlighet med koherentismen handla om att man kan rättfärdiga enskilda satsar genom att relatera dem till ett koherent system av uppfattningar.

Kunskapssubjektet befinner sig inte i ett vakuum. Subjektet är ”inbäddat” i en kulturell kontext, som är ytterst betydelsefull för kunskapsinhämtningen. Politisk kunskap utgör bara en bråkdel av det koherenta nätverk av trosföreställningar som kunskapssubjektet omhuldar. Samhällsinstitutioner förmedlar kunskap och formar våra föreställningar, vilket får betydelse för koherentistens syn på politisk kunskap. För att närmare förstå hur koherentisten kan tänkas resonera ifråga om politisk kunskap är det fruktbart att göra en distinktion mellan två typer av kunskap:

- (i) Att ha kunskap *om* etablerade institutionella systems (regelverk, lagar, praxis etc.) uppbyggnad och funktion.
- (ii) Att ha kunskap *om hur* en etablerad institution kan/skall reformeras.

För en koherentist bör kunskap av typ (ii) förutsätta att man har kunskap av typ (i), vilket initialt ter sig trivialt, men som vi skall se har det vissa politiska implikationer. Kunskap av typ (i) är själva utgångspunkten eller förutsättningen för att vi skall kunna ha kunskap om vilka reformer som är rationellt motiverade. Vi kan inte sopa undan existerande institutioner och börja om från noll. Samhällsreformer ska underbyggas av etablerad kunskap om de institutioner man vill förbättra. Ett reformförslag, dvs. kunskap om hur vi uppnår ett visst mål, kan i enlighet med koherentismen endast rättfärdigas med hänvisning till vad vi redan vet. En politiker som intar en radikal attityd till politisk kunskap anser sig inte behöva kunskap av typ (i). Man anser sig alltså inte behöva förvalta

eller ta hänsyn till den kunskap som de institutioner som är i bruk kan tillhandahålla.

Holismen betonar kulturell förankring. Om institutionerna raseras brutalt kommer väven av föreställningar om samhället att förändras och vår orienteringsförmåga försämras. "Presumtion" och "försiktighet" ger inga skäl att utan vidare utmana etablerad kunskap. Hur vi förhåller oss till redan etablerad kunskap spelar således stor roll för reformförslagets utformning. En politiskt konservativ koherentist har skäl att motsätta sig omfattande politiska experiment som inte rättfärdigas av ett koherent system av etablerade uppfattningar. De formella och informella institutioner som omger kunskapssubjektet formar föreställningar som utgör oundgängliga "plankor och bjälkar" i den båt som kunskapssubjektet försöker att hålla flytande. Reformernas karaktär blir därmed mindre omvälvande och förändringstakten lägre. Radikala samhällsprojekt omöjliggörs.

Ett exempel får konkretisera resonemanget. Ponerar att partiet P, som befinner sig i regeringsställning, vill stimulera sysselsättningen. För att göra detta krävs politisk kunskap. En utredning tillsätts. Utredaren kommer att insamla kunskap av typ (i) för att kunna ha en uppfattning i fråga om kunskap av typ (ii).

Utredningen undersöker dock inte bara de empiriska förutsättningarna för olika reformalternativ; den tar också hänsyn till P:s övriga mål. Kunskapen partiet söker bör inte hamna i strid med andra reformer och ideal. Medlen för att öka sysselsättningen måste anpassas till andra prioriterade politiska mål. Kunskapen är alltså i hög grad "skräddarsydd" för partiet.

Enskilda uppfattningar kohererar med de teorier av mer generell karaktär som partiet omfattar. Det kan handla om ekonomiska, sociologiska och/eller naturvetenskapliga teorier exempelvis. En parlamentarisk utredning måste, i enlighet med koherentismen, bedömas utifrån om den kan sägas koherera med ett mer omfattande system av trosföreställningar. Om utredningen inte hänger samman och bekräftar partiets åsiktsmängd, har P skäl att konservativt hålla fast vid etablerad politisk kunskap. Om partiet P vill uppnå A, så måste man nå kunskap om de medel som inte hamnar i konflikt med exempelvis målen B, C och D, etc. Utredningen kommer inte att accepteras om vad som föreslås hamnar i konflikt med dessa. Här torde det vara uppenbart att ett visst mått av relativism infinner sig.

En vetenskapsman, som utgår från koherentismen som grund för rättfärdigande, förhåller sig konservativ till sin vetenskapliga tradition. Sökandet efter vetenskaplig sanning är ett försök att lägga nya pusselbitar till ett redan existerande pussel. Etablerade teorier är produkter av den

samlade erfarenheten inom det specifika forskningsfältet. Teorierna har utsatts för experiment och prövningar. En reformpolitiker, som utgår från koherentismen, gör något liknande. Politikern förhåller sig konservativ till sin egen politiska tradition och dess väletablerade institutioner eftersom de är bärare av samlad erfarenhet. De har dessutom utsatts för praktiska och intellektuella prövningar under en längre tid.

Richard Rortys etnocentriska liberalism är gott exempel på hur koherentismens konservativa hållning kommer till uttryck. Övertygelser är, enligt Rorty, kontextbundna handlingsvanor. De kan endast rättfärdigas genom att de kohererar med andra övertygelser. Rorty skriver: ”inget kan räknas som rättfärdigat om det inte refererar till vad vi redan accepterar, och det finns inget sätt att ställa sig utanför våra trosföreställningar och vårt språk för att finna något annat test än koherens” (Rorty 1980, s. 178). Revisioner av en åsiktsmängd bör ske gradvis, annars riskerar vi att kullkasta grunden för hela vår begreppsvärld. Rortys försvar av liberalismen är sålunda djupt rotat i en amerikansk liberal begreppsvärld, och saknar därför universalistiska anspråk. Han betonar vikten av ”solidaritet” med sitt *ethos* det vill säga den egna kulturella kontexten (Lindqvist 2008, s. 14f). Etnocentrismen är en logisk följd av att koherentismen tillämpas inom politiken.

6. KONKLUSION

Som vi har kunnat skönja reser koherentismen vissa frågetecken. Risken för någon form av relativism är överhängande. Men min frågeställning syftade inte till att fastställa om koherentismen är sann eller ens rimlig. Frågeställningen löd: *Är det rationellt med en politiskt konservativ hållning om koherentismen är sann?* Mycket tyder på att koherentismen gör det rationellt att ha en konservativ politisk hållning. All rättfärdigad kunskap måste vila på koherentismens premisser. Politisk kunskap kan rimligen inte utgöra ett epistemologiskt undantag.

Den politiskt konservativa hållning som koherentismen implicerar uppmanar oss att inte ifrågasätta föreställningar som hänger samman med den tradition eller tolkningsram vi som kunskapssubjekt utgår från. Orienteringsförmågan reduceras kraftigt om tolkningsramarna raseras. Holismen spelar, som vi har sett, en högst väsentlig roll för att underbygga koherentistens konservatism. Enligt holismen inkorporerar vi både vardagliga och vetenskapliga övertygelser i vår väv av föreställningar, vilket gör att de institutioner som är i bruk spelar en viktig roll för vår orienteringsförmåga. Rortys etnocentrism ger en god illustration av hur koherentismen kommer till uttryck politiskt.

Vad koherentister försvarar är avslutningsvis inte av nödvändighet in-

stitutioner eller seder som ”konservativa” i en mer substantiell mening ofta värnar. En koherentist förordar ett epistemologiskt konservativt förhållningssätt, inte ett specifikt samhällsideal. Mycket styrs naturligen av vår politiska tradition. Liberalism och socialdemokrati är i princip fullt förenliga med den konservatism som studerats. Alla ideologier som söker underbygga reformer med gedigen rättfärdigad kunskap innan de sjösätts, är kompatibla med koherentismen.

LITTERATUR

- Fredriksson, Gunnar. 1986. *Konservativa idéer: Om pessimismens politiska filosofi*. Stockholm: Tiden.
- Harnow Klausen, Sören. 2006. *Vad är vetenskap* Stockholm: Natur och kultur.
- Hartman, Jan. 2002. *Vetenskapligt tänkande: Från kunskapsteori till metodteori*. Lund: Studentlitteratur.
- Liedman, Sven-Eric, Torbjörn Tännsjö och Dag Westerståhl, red. 2008. *Den svårfångade relativismen: En uppslagsbok*. Stockholm: Thales.
- Lindqvist, Patrik. 2008. ”Rorty, etnocentrism och demokrati”. *Tidskrift för politisk filosofi*, nr 1.
- Oakeshott, Michael. 1991. *Rationalism in Politics and other Essays*. Indianapolis: Liberty Press.
- Quine, W. V. 1953. *From a Logical Point of View*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Quine, W. V. 1960. *Word and Object*. Cambridge, Mass.: The MIT Press.
- Quine, W. V. och J. S. Ullian. 1978. *The Web of Belief*, andra uppl. New York: McGraw-Hill.
- Tännsjö, Torbjörn. 2001. *Konservatism*. Stockholm: Bilda förlag.